

*lović i šibensko-skradinski kraj u njegovo doba*« (Šibenik – Zagreb, 2001.), »Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, posvećeno 150. obljetnici rođenja Tadije Smičiklase (1843.-1993.)« (Zagreb, 2000.), Niko Duboković Nadalini, »Odabrani radovi« (Split, 2001.), Andrej Rahten, »Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v Habsburški Monarhiji 1897-1914.« (Celje, 2001.), »Acta historico-oeconomica« (sv. 27, Zagreb, 2000.), »Problemi sjevernog Jadrana« (sv. 7, Zagreb – Rijeka, 2000.), »Časopis za suvremenu povijest« (god 33., br. 3., Zagreb, 2001.) i Ante Milković, »Naša Škabrnja (18. studenoga 1991. – 18. studenoga 2001.)« (Škabrnja, 2001.).

Tomislav Popić

**Franjo ŠANJEK, Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.),** Zagreb (Barbat) 2003., XLVI + 397 str.

Krstjani i Crkva bosanska kao historiografski problem javljaju se u povijesnoj znanosti šezdesetih godina 19. stoljeća. O pojavi krstjana, ustroju njihove Crkve i njihovu vjerskom učenju do sada je objavljeno više stotina samostalnih publikacija, stručnih rasprava i znanstvenih priloga namijenjenih čitateljima najraznolikijih opredjeljenja. Božidar Petranović, Franjo Rački, Marko Vego, Ćiro Truhelka, Leon Petrović, Jaroslav Šidak, Dominik Mandić, Aleksandar V. Solovjev, John Fine Jr., Dragoljub Dragojlović i Salih Jalimam samo su neka od brojnih imena s područja povijesne znanosti koja su se – u rasponu od 19. stoljeća do danas – okušala u pokušaju razrješavanja slojevite problematike društvenog i vjerskog fenomena bosanskih krstjana i njihova naučavanja.

Knjiga pod gornjim naslovom zaokružena je monografija iz pera Franje Šanjeka, dugogodišnjeg proučavatelja svekolikih sastavnica Crkve bosanske i bosansko-humskih krstjana. Kako i sam autor navodi u uvodnome slovu, knjiga je pokušaj »podastiranja znanstvenoj i široj kulturnoj javnosti najrelevantnijih vrela o fenomenu 'krstjana', koji duboko zadire u društvenu, intelektualnu, političku i religioznu problematiku hrvatskog i europskog srednjovjekovlja« (str. XVI). Njome se ujedno želi obilježiti osamstota obljetnica 'bilinopoljske abjuracije' (1203.), pravnog akta na osnovi kojega će papa Inocent III. pravno urediti laička bratstva u Italiji, Francuskoj i drugim zemljama zapadne kršćanske ekumene, stvarajući preduvjet za učinkovitiju komunikaciju ideja i ljudi na europskom prostoru početkom 13. stoljeća.

Knjiga je podijeljena na više zasebnih cjelina. U prvome dijelu, nakon sadržaja (VII-X) i predgovora iz pera Luje Margetića (XI), sadržan je pregledan autorov osvrt na dosadašnje spoznaje historiografije o krstjanima i Crkvi bosanskoj (XIII-XVI), bibliografija uporabljenih vrela i literature (XVII-XXX), čitateljima iznimno dragocjen »Pojmovnik heterodoksnih sljedbi« (XXXI-XXXVIII) te sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku (XII-XLV).

Slijede tri poglavlja (1.-66.) u kojima autor podrobno, tragom dosadašnjih spoznaja historiografije i uvidom u izvorno gradivo, pomno promišlja temeljna pitanja i odrednice ve-

zane uz »Podrijetlo i povijesni razvoj Crkve bosansko-humskih krstjana« (pojava krivovjerja uz istočnojadransku obalu i u unutrašnjosti, značaj sabora na Bilinu polju 8. travnja 1203., Bosanska /katolička/ biskupija i heterodoksni krstjani, srednjovjekovna srpska država i bosansko krivovjerje, suton i nestanak Crkve bosansko-humskih krstjana), »Ustroj Crkve bosansko-humskih krstjana« (redovnički korijeni, hijerarhijsko uređenje Crkve bosanske, krstjani u društvenom i političkom životu srednjovjekovne Bosne i Huma, ustroj heterodoksnih zajednica u srednjem vijeku te njihove sličnosti i razlike, popis članova Crkve bosanske koji se poimenično spominju u povijesnim vrelima) te »Nauk bosansko-humskih krstjana« (krstjansko poimanje stvaranja, dodirne točke katarske inicijacije i krstjanskoga 'duhovnog krštenja', krstjansko poimanje braka i dr.).

Opsegom najveći i značajem zasigurno nosivi dio knjige čine pet poglavlja koja predstavljaju zbirku vrela relevantnih za upoznavanje problematike Crkve bosanske i bosansko-humskih krstjana. Prva cjelina sadrži zbirku diplomatskih vrela (67.-124.) s dokumentima koji se izravno odnose na pojavu i širenje krstjana u Bosni i Humu, njihov utjecaj na društvena i kulturna zbivanja na spomenutom prostoru, odnose s političkim i crkvenim vlastima, utjecaj stranih čimbenika (Rim, Budim), na rješavanje problema tzv. 'bosanske hereze' koji znatno utječe i na šira europska zbivanja. Kronološkim su slijedom uvršteni akti katarskog sabora iz 1167. godine, Vukanovo izvješće o pojavi krivovjerja u Bosni (1199.-1200.), pismo pape Inocenta III. ugarsko-hrvatskom kralju Emeriku u svezi bana Kulina (1200.), pismo Inocenta III. splitskom nadbiskupu Bernardu i legatu Ivanu de Casamare da pomno istraže vjerske prilike u Bosni (1202.), abjuracija krstjana na Bilinu polju (1203.), pismo Ivana de Casamare papi Inocentu III. (1203.), izvješće papinog legata u Francuskoj Konrada iz Uracha francuskim biskupima u svezi katarskog pape među albigenzima (1223.), zahtjev pape Grgura IX. za smjenjivanjem bosanskog biskupa (1233.), odluka pape Grgura IX. kojom se proglašava nevažećim brak 'na bosanski način' (1235.), pismo pape Grgura IX. Ivanu iz Wildeshausena da se ne odrekne biskupske službe (1235.), odlomci iz Splitskog (1312.) i Trogirskog statuta (14. st.) koji se odnose na krivovjerce, pismo Radomera, 'djeda' Crkve bosanske (1404.), isprava bosanskog 'djeda' Mirohne (1427.), pismo franjevca Ivana Kapistrana papi Kalistu III. o vjerskim prilikama u Bosni (1455.), prihvaćanje izjava koje su manihejci Bosanskog kraljevstva javno dali pred papom Pijom II. (1461.), odredba mletačkog Senata kojom se gostu Radinu Butkoviću daje 'salvum conductum' (1466.) i izvješće franjevca Petra Bogdana Bakšića, galipoljskog biskupa i sofijskog koadjutora, o bugarskim pavličanima (1640.).

Ne manje važni su i narativni spisi (125.-150.) o heterodoksnim pokretima na Zapadu koji neizravno govore o utjecaju učitelja 'slavonskog reda' na istomišljenike sa Apeninskog poluotoka. O tome pišu Moneta iz Cremona, Rajner Sacconi, Ivan Stojković, pape Eugen IV. i Pio II. (Enea Silvio Piccolomini). Od literarno-teoloških djela pisaca latinske provenijencije, koji izravno raspravljaju o bosansko-humskim krstjanima (151.-306.), posebno se izdvajaju spisi Pavla Dalmatinca (»Rasprava između rimokatolika i bosanskog patarena«, 1250.), »Dubia ecclesiastica vikara bosanskih franjevac Bartola iz Alverne (1372./1373.) te dvije rasprave Juana Torquemada od kojih je važnija ona koja 'bosanskim manihejcima' daje objašnjenje o katoličkim vjerskim istinama (»Symbolum veritatum Romanae ecclesiae pro informatione manichaeorum Regni Bosnae«, 1461.).

Četvrtu cjelinu građe čine vrela grčko-slavenske pravoslavne provenijencije (307.-324.), a koja sadrže odabir vrela Srpske pravoslavne crkve u svezi bosansko-humskih krstjana (14. st.) te odgovor carigradskog patrijarha Genadija II. Skolarisa sinajskim monasima (1454./1456.) na pitanje mogu li primiti darove i moliti za hercega Stjepana Vukčića Kosaču, gospodara Huma. Naposljetku, u završnom dijelu ove gradivom iznimne i proučavatelju problematike Crkve bosanske dragocjene cjeline, zastupljena su vrela samih bosansko-humskih krstjana (325.-371.): Biblija bosansko-humskih krstjana, Glose Srećko-vičeva 'bosanskog evanđelja' s katarsko-dualističkim prizvukom (14./15. st.), fragmenti krstjanskog obrednika iz Radoslavova zbornika, »Počētie svieta« ili bosanska legenda o postanku svijeta i čovjeka (14. st.), Batalovo evanđelje (1393.), oporuka 'gosta' Radina Butkovića (1466.) te natpisi sa stećaka krstjana Crkve bosanske. Na kraju knjige sadržana su kazala osoba, toponima i etnonima te predmetno kazalo (373.-397.). Knjiga je opremljena bogatom ilustrativnom građom (preslike dokumenata, natpisa i sl.).

Knjiga Franje Šanjeka djelo je koje čitatelju po prvi puta podastire najizravnija vrela o bosansko-humskim krstjanima na izvornom jeziku i u hrvatskom prijevodu, čime je omogućeno da svaki zainteresirani korisnik ove zbirke samostalno oblikuje sliku o ovom intrigantnom društvenom i vjerskom fenomenu iz naše srednjovjekovne prošlosti, »o muževima i ženama koji su se zalagali za zajedništvo u jednakosti, poštivanje neistomišljenika, razumijevanje i toleranciju« (XLI). Napisana kao svojevrsna sinteza autorovog višedesetljetnog bavljenja problematikom Crkve bosanske, ova je studija i zbirka cjelovito djelo koje zadanu problematiku ne promatra kao izoliranu društvenu i vjersku pojavu, kao fenomen unikatan samo za naše prostore, već je – i sadržajem i metodološkim pristupom – svrstava u širi, europski društveni kontekst. Upravo zbog toga, kao i drugih odlika koje sadržava, zaslužuje najviše ocijene i status nezaobilaznog djela kada je riječ o proučavanju ove višestruko prijeporne problematike iz hrvatske i bosanske srednjovjekovne prošlosti.

Lovorka Čoralić